

zajímavý je jeho rozbor pokroku jako filosofické kategorie ve vztahu právě k darwinismu, stejně jako shrnutí emoce vyvolávajícího sporu mezi darwinismem a náboženským výkladem světa, ve kterém se snaží o co nejdůslednější nestrannost. V neposlední řadě stojí za zmínku, že Ruse Darwina zbytečně neidealizuje a přiznává, že ne všechny znepokojující aspekty tzv. sociálního darwinismu jsou na Darwinovi zcela nezávislé. I zde však ponechává prostor pro vlastní bádání.

Vzhledem k charakteru díla byla velkým přínosem práce odborného recenzenta českého překladu, Filipa Jaroše, který text doplnil poznámkami obsahujícími potřebné faktografické údaje, historické či kulturní souvislosti, ale v několika případech také upozornění na matoucí užití některých pojmů nebo příkladů. Podobně překladatel Jakub Šafránek pomáhá čtenáři v orientaci odkazy na česká vydání diskutovaných děl, především na Darwinovy práce *O vzniku druhů* a *Původ člověka*.

Ruseho styl si napříč dílem zachovává čtivost a netechničnost, jeho snaha představit problematiku „stravitelně“ je zjevná. V zásadě se tohoto zvoleného stylu drží, snad až na několik výjimek, v jejichž případech zjednodušovat příliš dobře nelze (např. populační genetika); ostatně i zjednodušování může vést k nesrozumitelnosti (např. kapitola o systematice). Je-li kniha

zamýšlena především pro čtenáře neodborníka, pak se domnívám, že Ruse zvolil přijatelný kompromis mezi seriózním přístupem a odlehčeným stylem, za nímž je cítit silnou autorskou osobnost.

///// recenze //////////////////////////////////////

Georg SIMMEL, *Filosofie peněz*. Praha: Academia 2011, 628 s. (*Philosophie des Geldes*, 1900, přeložil Milan Váňa).

Miroslav Paulíček

„Duchovní funkce, s jejichž pomocí se novověk vyrovnává se světem a reguluje jeho vnitřní – individuální a sociální vztahy, lze z velké části označit jako počítající. Jejich ideálem je pochopit svět jako velký počtářský příklad, najít procesy a kvalitativní určenosti věcí v systému čísel“ (s. 523). Taková je podle sociologického klasika Georga Simmela (1858–1918) jedna z charakteristik moderní společnosti. Zvláštní zajímavost tohoto tvrzení tkví v tom, že základem onoho počtářství není podle Simmela nic jiného než počítání peněz. O tom, jak hluboce měl Simmel toto téma promyšlené, se můžeme přesvědčit v jeho monumentálním díle *Filosofie peněz*, které se po více než století

od vydání originálu dočkalo přičiněním nakladatelství Academia českého překladu.

Filosofie peněz v sobě spojuje vše pro Simmela typické – těžkopádné, až nesrozumitelné části se prolínají s historickými zajímavostmi, exkursy o umění nebo o lásce a také s brilantními pozorováními a úvahami o fenoménech moderní společnosti, jak je známe z jeho (i v češtině vydaných) esejů.⁵ Nejde přitom jen o podobnost se známým esejem *Peníze v moderní kultuře*, který Simmelovi vyšel v roce 1896; ve *Filosofii peněz* se objevují i témata z esejů o módě, o šperku nebo o velkoměstě. To, co je všeobecně pro Simmela (a dnes zřejmě také na Simmelovi) nejpřitažlivější, je jeho zjištění vsudypřítomné ambivalence. Na všem vidí protikladné stránky, které však žijí v symbióze, ba obvykle jsou od sebe neoddělitelné. Při tomto způsobu uvažování se Simmel – jak si ve znamenitém doslovu všimá Jan Sokol – nesnaží integrovat odporující si názory (například hodnocení peněz u Marxe a u Adama Smithe), ale pečlivě je staví proti sobě či spíše vedle sebe.

Simmel nemůže být jiný než plný protikladů už proto, že ústřední předmět jeho zájmu, tedy peníze, má v jeho pojetí povahu bytostně ambivalentní. Naprosto přirozeně

pak působí typicky simmelovská tvrzení, jako „peníze patří k těm mocnostem, jejichž svéráz spočívá právě v nedostatku svérázu“ (s. 557) nebo „v penězích máme to formálně nejoddanější, ale právě z důvodu, který je dělá tím nejoddanějším, totiž svou naprostou prázdnotou, jsou peníze zároveň objektem nejnepoddanějším“ (s. 370). O penězích je takto možné říci prakticky cokoliv, neboť jsou a musí být „bezcharakterní“, čímž Simmel nemyslí nic urážlivého – jen konstatuje, že nejsou nic víc ani nic míň než prostředníkem; stojí mezi směřovanými objekty, tak jako obchodník stojí mezi směňujícími subjekty. Při své praktické neužitečnosti v sobě koncentrují vše, co si za ně je možné koupit. Přitom peníze nejsou ani dobré, ani zlé, podobně jako například příroda. To naprosto zásadní, co ale můžeme o penězích říci bez jakékoliv nejednoznačnosti, je, že mají sociologickou povahu.

V Simmelově pojetí jsou veškeré peníze jen odkazem na společnost, a to v mnoha ohledech. Peníze ztělesňují víru ve společnost – víru, že při směně „každý jednotlivec přijme peníze, navzdory své svobodě je odmítnout“ (s. 183). Tato víra byla nejlépe patrná v procesu, kdy substanciální hodnota peněz byla stále více nahrazována hodnotou symbolickou, tedy kdy se objekty užitečné a vzácné (např. zlato) proměnily v abstraktní peníze, jejichž

⁵ Georg SIMMEL, *Peníze v moderní kultuře*. Praha: Sociologické nakladatelství 1997.

možnosti použití byly redukovány výhradně na ono zprostředkování vztahu. Aby se za nejcennější věci mohla vydávat potištěná cedulka, je nutno být si jist tím, „že to, co je bezprostředně bez hodnoty, nám dále pomůže k hodnotám“ (s. 130), k čemuž je třeba „vzrostlé intelektuality jednotlivců“ a stálé organizace skupiny. Peníze jsou v tomto smyslu výrazem vzájemné odkázanosti lidí na sebe. Simmel to formuluje následovně: „Pocit osobní jistoty, kterou zaručuje peněžní majetek, je snad tou nejkonzentrovanejší a nejvyhrocenější formou a projevem důvěry ve státně společenskou organizaci a řád“ (s. 181).

Své pátrání po této víře v peníze a ve společnost začíná Simmel u pojmu hodnota. Ta podle něj leží kdesi uprostřed mezi vzácností a nevzácností, mezi dálkou a blízkostí – hodnotu má totiž jen to, co je na jedné straně dostupné, ale na straně druhé nikoli dostupné každému. V hospodářském smyslu je hodnota konstituována kromě této míry vzácnosti ještě upotřebitelností. Taková hodnota nemůže být jiná než ryze subjektivní; věci hodnotné nejsou, nýbrž se hodnotnými stávají, což je zároveň podstatné pro částečnou objektivizaci hodnoty, k níž dochází ve směně. Ta může totiž probíhat, pouze pokud se směňují různé cenné věci – věc alfa musí mít pro osobu B větší hodnotu a zboží beta větší hodnotu pro A.

Poměr mezi hodnotami těchto dvou věcí je však opět subjektivní veličinou. Proto je potřeba „nevytvářet už měrný poměr mezi dvěma veličinami bezprostřední vzájemnou oporou, nýbrž zakládat jej na tom, že každá z nich má nějaký poměr k jiné veličině“ (s. 136). Touto veličinou – jedním z největších pokroků lidstva – jsou přirozeně peníze. Ty zde podle Simmela mají přímo duchovní charakter, „neboť podstatou ducha je mnohosti poskytovat formu jednoty“ (s. 206).

Ve směně peníze získávají svůj první sociologický rozměr. Směna totiž „přeje přátelskosti vztahů mezi lidmi, protože v ní uznávají intersubjektivní, jim stejnoměrně nadřazenou věcnost a normování“ (s. 70). Z častého používání peněz vyplývají stále četnější, silnější a užší mezilidské vztahy.

Kromě rozličných forem vztahů, o nichž ještě bude řeč, se také objevují nové, s penězi související osobnostní charakteristiky – nové sociální typy. Jde například o to, že od určitého množství peněz získává bohatý člověk výhody dalece přesahující požitky z toho, co by si mohl za své peníze pořídit. Simmel o tomto jevu mluví jako o *superaditivu peněz*, které spočívá v tom, že „bohatý působí nejen tím, co koná, ale i tím, co by konat mohl“ (s. 233). Z velkého množství peněz se rodí sociální typy lakomce a hýřila. Lakomce zajímá jedině peněžní

hodnota, na niž redukuje vše kolem sebe, čímž se zásadně liší od člověka šetrného a spořivého, jehož zájem se týká věcného významu předmětů – jejich (alespoň potenciální) užitečnosti. Podobně jako praktická funkce předmětů nezajímá lakomce, který ji odmítá převáděním věcí na peníze, nezajímá ani hýřila. Hýřil je člověk, který používá peníze k nesmyslným nákupům věcí, jež vůbec nepotřebuje. Lakomec s hýřilem mají společné to, že si vzhledem ke svému bohatství mohou dovolit penězi pohrdat, předstírat svou nezávislost na penězích a dodávat tak svému majetku specifické kouzlo. Simmel v duchu své akademické poetiky píše o tomto kouzlu následovně: „Žití, které se vůbec nemusí ptát po peněžní hodnotě věcí, má mimořádný estetický půvab“ (s. 236).

Peníze mají ze své podstaty – tím, že vyjadřují relaci mezi bezprostředně hodnotnými věcmi – určité vlastnosti, které jsou ve svých důsledcích určující i pro další moderní sociální typy. Především umožňují naprostou zaměnitelnost věcí – vše kvalitativně odlišné se stává stejně hodnotným, jestliže předměty mají stejnou cenu. Individualita veškerého zboží se ztrácí už tím, že hodnota čehokoli se dá vyjádřit penězi. S rostoucím peněžním hospodářstvím pak sílí sklon k prodejnosti – to, co bývalo jedinečné a vázané na osobnost, je náhle určeno k prodeji (typicky obchody a podniky,

ale i umělecká díla, pozemky nebo práva). Vrcholem mizení jakékoliv individuality a osobitosti, jakož i nezbytným důsledkem toho, že peníze „sice vytvářejí vztahy mezi lidmi, ale nechávají lidi mimo ně“, je uskutečnění myšlenky, že penězi je možné vyjádřit celého člověka – tak jako tomu bylo při prodeji otroků nebo v případě kupovaného manželství.

Toho si Simmel důsledně všímá nejprve u případů, ve kterých se vysoká pokuta stala trestem za vraždu, posléze se zabývá také prostitucí a korupcí. I zde mají peníze své superaditivum – od určité kvantity odstraňují nedůstojnost jednání a získávají schopnost vyvažovat individuální hodnoty – prostitute přestává být prostitutí, jestliže si milionář vydržuje milenkou, „kurtizána, která se prodává za velmi vysokou cenu, tím získává „hodnotu vzácnosti““ (s. 446). K tomu Simmel dodává obecný fakt, že „velcí zloději se nechávají běžet a malí se věší“. Samotná povaha peněz se ovšem nejlépe projevuje při uplácení. Upláčet kusem půdy nebo stádem dobytka je nejen příliš viditelné, ale vyžaduje příliš konkrétní činnost i od upláceného. „Naproti tomu penězi lze někoho uplatit takříkajíc za jeho vlastními zády, stačí dělat, že nic neví, protože na penězích nelpí nic specifického a osobního. Utajenost, nerušená reprezentace, nedotčenost všemi jinými životními vztahy může

být při uplácení penězi ještě dokonalejší než při uplácení dámskou přízní“ (s. 450). V této souvislosti Simmel upozorňuje na to, že čím je funkce určitého objektu vzdálenější od uspokojení nějaké potřeby, tím amorálnější je přijetí takového objektu. Proto je z hlediska svědomí i obecného odsouzení daleko snazší přijmout či ukrást láhev vína nebo ozdobný předmět než stejnou hodnotu v penězích.

Společnost, v níž je i specifická hodnota života vyjádřitelná penězi, nutně produkuje nové způsoby myšlení, které jsou jakýmsi opakem lakoty a hýřivosti, protože pozornost jedinců se neupírá k penězům, nýbrž k objektům. Těmito způsoby myšlení, jednání a vztahování se ke světu jsou cynismus a blazeovanost – dobře již známé ze Simmelových esejů. Životní pocit cynika vychází z toho, že jestliže je možné všechny hodnoty přepočítat na peníze, pak jsou jakékoli rozdíly mezi hodnotami čistě iluzorní. Jeho pocit „je adekvátně vyjádřen teprve tehdy, když teoreticky i prakticky prokázal nízkost i těch nejvyšších hodnot“ (s. 283). Jakékoliv vyšší hodnoty pro cynika přestávají existovat. Pro člověka blazeovaného vysoké hodnoty také neexistují, avšak nikoli proto, že by se k tomuto závěru dopracovat chtěl, ale protože pociťovat rozdíly mezi hodnotami není schopen. Blazeovaný cítí všechny věci „ve stejně matném a šedém

tónování“. Blazeovaný na rozdíl od cynika se svou vnitřní situací není spokojen a rád by ji změnil – „odtud žádosti současnosti po dráždidlech a podnětech, po extrémních dojmech, po největší rychlosti jejich střídání“ (s. 285). Touha po podnětech je ovšem problematická tím, že člověk sám neví, k čemu by měl být podněcován. Blazeovaný se nachází v zajetí prostředků bez účelu.

Od osobnostních typů Simmel postupně přechází k charakteristice celé společnosti, jejíž mentalita se – jak bylo řečeno v úvodu – působením peněz stává počítařskou. V žádném případě však nejde o jednostrannou kritiku peněz a vztahů okolo nich. Simmel dobře ví, že s penězi se musí umět zacházet, potom nám umožňují nebývalou svobodu a nezávislost. Tím, že nás šetří bezprostředních kontaktů s věcmi, nám „nekonečně usnadňují jejich ovládnání a výběr toho, co je pro nás příznivé“ (s. 556); tím, že symbolizují zlhostejnění a odcizení všeho, co se vůbec zlhostejnit a odcizit dá, se „stávají strážcem brány toho nejniternějšího, co lze vybudovat jen v nejvlastnějších hranicích“ (s. 557). Ani povaha svobody však pro Simmela není ničím jednoznačným. To, co pociťujeme jako svobodu, je fakticky často jen změna povinností. Proto přestože „naše doba, která, sledována jako celek, má jistě více svobody než nějaká dřívější, přece je z této svobody málo veselá“

(s. 472). A proto také podle Simmela svoboda liberalismu zplodila bezmocnost, chaos a nespokojenost. Svoboda, s níž moderní člověk může všechno prodat a koupit, má za následek neustálé a marné hledání síly, pevnosti a duševní jednoty, kterou člověk v poměru k okolním objektům ztratil kvůli penězům.

Simmelova charakteristika moderní společnosti, v níž je člověk odkázán na nespočet jiných lidí, bez nichž by byl naprosto bezradný, nicméně se kterými zůstává jen v absolutně věcné vazbě prostřednictvím peněz, je následující: „Nedostatek definitivního v centru duše pudí k tomu, aby člověk hledal momentální uspokojení ve stále nových podnětech, senzacích, vnějších aktivitách. Tak nás teprve tento nedostatek zaplétá do zmatené kolísavosti a neustálé činnosti, která se projevuje hned jako divoký hon konkurence, hned jako specificky moderní nevěrnost oblastem vkusu, stylů smýšlení, vztahů“ (s. 575). Simmelovu modernitu prostupuje pocit napětí a očekávání, hledání nových významů, touha po hlubším smyslu a vlastní hodnotě, což vše způsobuje, že „jádro a smysl života nám vždy znovu kloužou z ruky“ (s. 473). Proto je pro moderní dobu typická mnohost životních stylů a neustálá nutnost svobodně si mezi těmito styly volit.

Způsob uvažování, v jehož základech stojí vztahy zprostřed-

kované penězi, se promítá nejen do pocitů jednotlivců, ale i do podoby celé společnosti a jejích institucí. Simmel kupříkladu zjišťuje, že původní vzdělání, jehož cílem bylo vést člověka osobní, vnitřní cestou, bylo v 19. století vytlačeno vzděláním ve smyslu sumy objektivních poznatků a způsobů chování. Dokonce i jazyk přes svůj dlouhodobý vývoj a obohacování směřuje k nedůstojnějšímu a triviálnějšímu vyjadřování. Přestože se množství témat ke konverzaci neustále rozšiřuje, „přece se zdá, jako by zábava, společenská jako intimnější a listovní, byla nyní mnohem plošší, nezajímavější a nereserioznější než na konci 18. století“ (s. 529).

Při čtení Simmelovy *Filosofie peněz* jistě nejde jen o to žasnout nad tím, co všechno Simmel věděl už v roce 1900; stejně jednoduché by bylo i pouhé zjištění, že psal o moderní společnosti totéž, co dodnes píšou nejrůznější teoretici o postmoderně. Simmelův objev sociologické povahy peněz umožňuje vidět společenský vývoj optikou elementární teze, že nežijeme ani tak ve společnosti, *uvnitř které* je možné hodnotu čehokoli vyjádřit v penězích, ale v takové společnosti, *která* je touto možností cele proměněna a která do hloubky proměňuje i nás jednotlivce: náš charakter, životní styl, naši svobodu.